

Ambiorix, een geduchte tegenstander van Caesar (pag. 75-89)

1 Snelle actie van Ambiorix tegen de Romeinen (pag. 77)

Oriëntatie op het vertalen

De titel geeft aan dat Ambiorix de hoofdpersoon is. Hij wordt direct al in de eerste zin genoemd. Je ziet dan ook dat er veel werkwoorden in de 3e pers. ev voorkomen (vetgedrukt). De werkwoordelijke informatie geeft vaak al in grote lijnen aan waarover de tekst gaat. Een belangrijke oriënterende strategie is het tekstverloop proberen te achterhalen door op de betekenis van gezegden te letten.

- 1 Stel, voordat je de tekst gaat vertalen, in grote lijnen vast, op grond van de betekenis van de vetgedrukte werkwoorden, wat Ambiorix achtereenvolgens doet. De meeste werkwoorden zul je kennen, want het zijn basiswoorden.

- 1 Hac victoria sublatu**s** **Ambiorix** statim /cum equitatu/ /in Atuatuco**s**, qui erant eius regno finitimi/, **proficiscitur**; neque noctem neque diem **intermittit**, peditatum**que** se subsequi **iubet**.
- 2 /Re demonstrata/ /Atuaticisque concitatis/ /postero die/ in Nervios/ **pervenit hortaturque**, ne se in perpetuum *liberandi* atque *ulciscendi* Romanos /pro iis, quas acceperint, iniuriis/ *occasionem* dimittant. Interfectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interisse **demonstrat**; nihil esse negotii subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici.
- 3 Se ad eam rem **profitetur** adiutorem. Facile hac oratione Nervii**s** **persuadet**.

1	Hac t/m proficiscitur
Hac victoria
victoria
sublatus, a, um
proficiscitur
neque t/m intermittit	zie hfst. 2.4.5, pag. 15 (Opdracht 2, zin 3)
zie Inleiding (Tekstboek, pag. 76)
welke naamval?
ppp van tollere; hier: overmoedig worden
<i>praesens historicum</i> ; zie R1 en R2
een nadere uitwerking van statim; Ambiorix vertrekt
dezelfde nacht nog, direct na het gevecht (noctem
staat vóór diem)
	peditatus, us m
peditatumque
sub-sequor, sequi	voetvolk, infanterie
-que verbindt ... en ...; zie R3
hier: op de voet volgen
2	Re t/m concitatis
res	zie R4 ; zie voor een toelichting op deze zin
hfst.2.3.2 (pag. 11); pas Stappenplan 2 (pag. 15) toe
het gebeurde; op welke gebeurtenis slaat dit?
(zie Inleiding op deze tekst in het Tekstboek, pag. 76)

hortatur	<i>wie zijn het object?</i> <i>waartoe Ambiorix aanspoort, staat in de objectszin, die ingeleid wordt door ne; zie R5</i>
ne	<i>wat is het gezegde van deze bijzin die ingeleid wordt door ne?</i>
in perpetuum	voor altijd <i>bijw. bepaling bij ... ; zie R6</i>
liberandi atque ulciscendi	<i>gerundia in de gen. die afhangen van occasionem; wat is het object bij liberandi?</i> <i>wat is het object bij ulciscendi?</i>
iis	= eis; <i>zie R7</i>
pro iis t/m iniuriis	<i>zie R8</i>
iniuriae pl	<i>Ambiorix bedoelt de zware nederlaag die de Nerviërs enkele jaren eerder hadden geleden</i>
ac-cipio, cipere	<i>letterlijk: ...; kies een vertaling die past bij het object iniurias</i>
di-mitto, mittere	<i>hier: laten schieten, uit handen geven</i> <i>wat is het object?</i>
inter-isse	= inter-iisse
interfectos t/m interisse	<i>twee a.c.i.-constructies, die verbonden zijn door -que;</i> <i>van welk werkwoord hangen ze af? Zie R9</i>
nihil est negotii + a.c.i	<i>het is geen enkele moeite dat (negotii: gen. bij nihil; zie R10).</i>
nihil esse t/m interfici	<i>indirecte rede; zie R11</i> <i>maak deze a.c.i. in je vertaling afhankelijk van 'hij (nl. Ambiorix) zei dat...'</i>
subito	<i>bijwoordelijke bep. bij oppressam of bij interfici?</i> <i>zie R6</i>
oppressam	<i>welk voegwoord kies je om de vertaling van oppressam met een bijzin in te leiden: omdat, nadat, als? Licht je keuze toe.</i> <i>zie inleiding op het verhaal (Tekstboek, pag. 76)</i>
3 legionem	<i>hier: aanbieden</i>
pro-fiteor, fiteri	helper
adiutor, oris m	predicatief
adiutorem	welke 'zaak'?
eam rem	<i>waartoe haalt Ambiorix de Nerviërs kennelijk over?</i>
persuadet	

Reflectie op taal

- 1 Caesar gebruikt vaak de tegenwoordige tijd om een gebeurtenis die aan het vertelmoment is voorafgegaan, te vertellen (**praesens historicum** of **vertellerspraesens**). Dit verhoogt de levendigheid van de vertelling. Je kunt het praesens historicum in het Nederlands als een verleden tijd weergeven.
- 2 Werkwoorden als 'gaan, vertrekken, zich haasten' kunnen **aanvullingen** hebben: waarvandaan? waarheen? met wie? wanneer? hoe? waarom? met welk doel? Zoek tijdens het vertalen bewust naar deze aanvullingen.
- 3 Het is belangrijk bij het vertalen goed te letten op **verbindingswoorden** tussen hoofd- en bijzinnen (voegwoorden, betrekk. vnw.) en woordjes die zinsdelen of zinnen met elkaar verbinden (zoals *et, atque, autem, -que*), omdat je dan inzicht krijgt in de verhouding tussen de zinnen en zinsdelen.
- 4 Caesar begint een nieuwe zin vaak met een **ablativus absolutus**.
- 5 In plaats van een naamwoord kan ook een afhankelijke zin de functie van object hebben. We spreken dan van een **objectszin**. Voorbeeld:
optat ut dei se iuvent – hij wenst dat de goden hem helpen
parentes optant ne quid mali accidat filio suo – de ouders wensen dat hun zoon niets slechts overkomt
- 6 Constructies zoals participium coniunctum, gerundi(v)um, ablativus absolutus worden gevormd met behulp van werkwoorden. Werkwoorden kunnen aangevuld worden met een **bijwoordelijke bepaling**. Bij het vertalen moet je er goed opletten bij welke werkwoordsvorm een bijw. bepaling hoort.
- 7 De combinatie van de letters **-ei-** in de verbogen vormen van het pronomen *is, ea, id* versmelt in het Latijn vaak tot *ii*. Zo ook in de verbuiging van *deus*: bijvoorbeeld *dei* (nom. mv) wordt *dii* of *di*.
- 8 Een woordgroep kan gescheiden worden door een **tussengeplaatste betrekk. bijzin**. Voorbeeld: *pro iis quas acceperint iniuriis*
- 9 Een a.c.i. kan staan vóór het werkwoord waarvan hij afhangt. Voorbeeld: *interfectos esse legatos duos ... demonstrat*
- 10 De genitivus kan 'het geheel aangeven waarvan een deel genomen wordt' (**genitivus partitivus**). Bijvoorbeeld *pars militum* = een deel van de soldaten. De genitivus komt in deze functie veel voor na woorden als *nihil, satis, multum, plus*. Voorbeeld:
satis causae – voldoende reden
nihil novi – niets nieuws
plus pecuniae – meer geld
- 11 Caesar maakt veelvuldig gebruik van de **indirecte rede**. In de indirecte rede staat het gezegde van de hoofdzin in de infinitivus, en het gezegde van bijzinnen in de coniunctivus. Een verteltechniek van Caesar is het gebruik van de zogeheten **vrije indirecte rede**. Hij gebruikt dan de indirecte rede voor uitspraken van handelende personen zonder het werkwoord te noemen waarvan de indirecte rede afhangt. Door de vrije indirecte rede te gebruiken manipuleert Caesar zijn lezers. Hij zegt namelijk niet wiens woorden hij weergeeft. Hij suggereert alleen.

2 De Galliërs vallen het Romeinse kamp aan (pag. 79)

Oriëntatie op het vertalen

- 1 Tekst 2 sluit in het verhaal van Caesar direct aan op Tekst 1. Bekijk eerst nog eens de laatste zin van Tekst 1. Lees vervolgens de eerste zin van Tekst 2.
 - a Wie zullen het subject van *advolant* en *incipiunt* zijn?
 - b *Itaque* geeft een gevolg aan; verklaar.
- 2 Caesar gebruikt in deze tekst veel passieve werkwoordsvormen. Bij het vertalen moet je goed in de gaten houden wie de niet vermelde handelende persoon of personen zijn.

- 1 Itaque de improviso ad Ciceronis hiberna advolant et legionem oppugnare incipiunt.
- 2 Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, **quod** omnem spem **hostes** in celeritate **ponebant atque** /hanc adepti victoriam/ in perpetuum se futuros esse victores **confidebant**.
- 3 **Mittuntur** ad Caesarem confestim a Cicerone litterae /magnis propositis praemiis, si pertulissent/; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur.

1	de improviso	onverwachts
	hiberna, orum <i>n. pl</i>	winterkwartieren (<i>kampement/verblijfplaats van militairen in de winter</i>)
	ad-volo, volare	<i>lett.:</i> ergens heen vliegen; <i>fig.:</i> ergens snel naartoe gaan
2	nostri, orum	de onzen, onze soldaten: <i>de Romeinen in het legerkamp van Cicero (zie R12)</i>
	concurrunt, ... conscendunt	<i>asyndeton (zie R13);</i> <i>welk verbindingswoord voeg je in de vertaling toe?</i>
	vallum, i	<i>zie Tekstboek afb. 9.3/4, pag. 78</i>
	con-scendo, scendere	beklimmen
	aegre <i>adv.</i>	ternauwernood
	sustento, sustentare	uithouden, verdragen
	atque	<i>wat verbindt atque?</i>
	hanc	<i>congrueert met ...</i>
	adeptus, a, um	<i>ppp van ...</i>
	in perpetuum	voor altijd
3	mittuntur	<i>wat/wie is het subject?</i>
	confestim <i>adv.</i>	dadelijk, terstond
	magnis propositis praemiis	<i>nl. aan de boden</i>
	pertulissent	<i>wie zijn subject?</i>

obsessis omnibus viis	<i>welke constructie?</i> <i>welk voegwoord kies je om de vertaling van deze constructie met een bijzin in te leiden: omdat, nadat, hoewel? Licht je keuze toe.</i>
missi	<i>zelfstandig gebruikt participium; lett. 'de gezondenen', d.w.z. de boden (die de brieven moeten overbrengen); zie R12</i>
inter-cipio, cipere	<i>onderscheppen, gevangen nemen</i>

- Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum centum viginti excitantur; quae deesse operi videbantur, perficiuntur.
- 4 Hostes postero die /multo maioribus coactis copiis/ castra oppugnant, fossam complent. A nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. Quaecumque /ad proximi diei oppugnationem/ opus sunt, noctu comparantur.
- 5 Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut /ultra militum concursu ac vocibus/ sibi parcere cogeretur.

(munitionis) causa prep.	<i>ter wille van, wegens (voorzetsel dat achter het woord in de gen. staat, waar het bij hoort)</i>
com-porto, portare	<i>bijeenbrengen</i>
comportaverant	<i>wie zijn het subject?</i>
turres	<i>bedoeld worden hier waarschijnlijk niet de vaste verdedigingstorens (zie Tekstboek afb. 9.3/4, pag. 78), maar verhogingen van hout die ter verdediging op de wal rond het kamp werden aangebracht (bij telwoorden) ruim</i>
admodum adv.	<i>(bij telwoorden) ruim</i>
ex-cito, citare	<i>kies een goede vertaling die past bij het subject turres;</i>
quae	<i>betrekk. vnw. met ingesloten antecedent (zie R14); vertaal : ea, quae</i>
de-sum, esse + dat.	<i>ontbreken aan</i>
operi	<i>bedoeld wordt de versterking</i>
4 multo t/m copiis	<i>welke constructie?</i>
coactus. a, um	<i>ppp van ...; welke betekenis kies je? Licht je keuze toe</i>
multo + comparativus	<i>veel</i>
oppugnant, ... complent	<i>asyndeton (zie R13); welk verbindingswoord voeg je in de vertaling toe?</i>

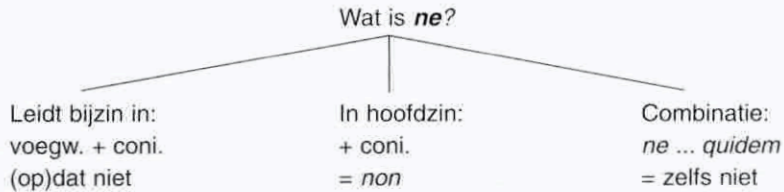
complent	<i>waarmee, denk je?</i> <i>met welke bedoeling doen zij dat?</i>
nostris	<i>zie R12</i>
eadem (ratione), qua	op dezelfde (manier), waarop/als; <i>zie R15</i>
pridie <i>adv.</i>	daags te voren, de vorige dag
hoc idem	<i>één woordgroep; slaat terug op ...</i>
reliquis	<i>congrueert met ...; zie R16</i>
deinceps <i>adv.</i>	achtereenvolgens
ad (laborem)	<i>geeft het doel aan: tot, voor</i>
inter-mitto, mittere	iets ongebruikt laten
non aegris, non vulneratis	<i>asyndeton (zie R13)</i>
aegri	<i>zie R12</i>
vulnerati	<i>zie R12</i>
quietis	<i>woordsoort ...; naamval ...</i>
Quaecumque <i>n pl.</i>	wat ook maar; <i>zie R17</i>
ad	<i>welk zelfst. naamw. hoort hierbij? Zie R18</i>
oppugnatio, onis <i>f</i>	bestorming
opus esse	nodig zijn
5 cum + <i>coni.</i>	<i>welke vertaling kies je: omdat, toen of hoewel?</i>
tenuissima valetudine esset	<i>zie R20</i>
ut	<i>doel of gevolg?</i>
ultra <i>adv.</i>	zelfs, bovendien
	<i>dit bijwoord hoort bij militum; niet alleen de officieren, maar zelfs de gewone soldaten smeekten hem zich te sparen</i>
vox, vocis <i>f</i>	<i>hier: smeekbede</i>
militum concursu ac vocibus	<i>hendiadys; zie R21</i>

Reflectie op taal

- 12 **Bezittelijke voornaamwoorden** kunnen als **zelfstandig naamwoord** worden gebruikt. Vraag je altijd af wie/wat bedoeld wordt /worden. Voorbeeld:
nostrī, orum – de onzen, onze soldaten
- Ook **participia en bijvoeglijke naamwoorden** kunnen als zelfstandig naamwoord worden gebruikt (vergelijk in het Nederlands uitdrukkingen als 'de dikke en de dunne', de gezworenen, de gevallen).
- Voorbeeld:
<i>missi</i> (nom. mv. van ppp missus)	– 'de gezondenen': de boden
<i>aegri</i> (nom mv aeger)	– zieken
<i>vulnerati</i> (nom mv ppp vulneratus)	– gewonden
- 13 Een **asyndeton** is een stilistisch middel: woorden, woordgroepen of zinnen worden zónder verbindingswoord achter elkaar geplaatst. Een schrijver kan dit stijlmiddel gebruiken om snelle opeenvolging van de handelingen te suggereren. We spreken van een opsommend asyndeton als het verbindingswoord 'en' is weggelaten, en van een adversatief asyndeton als het verbindingswoord 'maar' is weggelaten.
- 14 **Bijzinnen ingeleid door een relativum** staan vaak **vóór de hoofdzin**.
- Voorbeeld:
<i>quae deesse operi videbantur,</i>	– wat aan het verdedigingswerk nog
<i>(ea) perficiuntur</i>	leek te ontbreken, (dat) werd afgemaakt
- 15 Om een **vergelijking** aan te geven kan het Latijn gebruik maken van **idem + betrekk. vnw. of idem + ac/atque**.
- Voorbeeld:
<i>eadem ratione, qua</i>	– op dezelfde manier, waarop/als
<i>idem vir, ac</i>	– dezelfde man, als
- 16 **Woordschikking**: bijvoeglijke naamwoorden kunnen ver van het woord, waarmee ze congrueren, geplaatst worden.
- Voorbeeld:
- reliquis deinceps fit diebus.*
- Caesar besteedt veel aandacht aan woordschikking:
- vaak staat een woord waarop de meeste nadruk valt, helemaal vooraan of juist helemaal achteraan in de zin;
 - een bijv. naamw., waarop de nadruk valt, kan door een of meer woorden gescheiden worden van het bijbehorend zelfst. naamw.;
 - een adverbium kan tussen bijvoeglijke naamw. en bijbehorend zelfst. naamw. geplaatst worden, waardoor zowel op het adv. als op het bijv. naamw. nadruk valt (zie voorbeeld)

- 17 Het Latijn kent **relativa die geen bepaald antecedent hebben**. Het betrekk. vnw. verwijst dan naar iemand of iets dat onbepaald is:
qui-cumque = wie ook maar, alwie.
 Het element *qui* wordt verbogen als het betrekk. vnw.; *-cumque* is onverbuigbaar.
- 18 Wanneer bij een **woordgroep met een prepositie** een bijvoeglijke bepaling in de genitivus hoort, staat deze vaak tussen het voorzetsel en het daarbij horende zelfst. naamwoord.
 Voorbeeld: *ad proximi diei oppugnationem*

19

- 20 **esse + abl.** kan een hoedanigheid aangeven. Voorbeeld:
tenuissima valetudine esset –
 lett.: hij was van/met een zeer zwakke gezondheid →
 hij had een zeer zwakke gezondheid
- 21 Een uitvoerige en uitdrukkelijke manier om iets te zeggen, is het stilistisch middel **hendiadys** (term uit het Grieks: lett. 'één door middel van twee'): één begrip wordt uitgedrukt door twee elkaar aanvullende zelfst. naamwoorden.
 Voorbeeld:
militum concursu ac vocibus –
 lett.: door het opdringen en door de smeebeden van de soldaten →
 door de smeebeden van de opdringende soldaten

3 Cicero laat zich door de Galliërs niet de wet voorschrijven (pag. 80)

Oriëntatie op het vertalen

In deze tekst staan veel zinnen in de vrije indirecte rede. Deze zinnen zijn 'meer uitgerekt' afgedrukt. Bestudeer eerst nog eens **R11**, pag. 64

- 1 a Welke vorm hebben de hoofdwerkwoorden in de indirecte rede?
- b Welke modus hebben de bijzinnen in de indirecte rede?

In de tekst zijn de subjectsacc. en de inf. van de a.c.i.-constructies in de indirecte rede vet gedrukt.

- 1 Tum duces principesque Nerviorum, qui /aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone/ habebant, conloqui sese velle dicunt.
- 2 /Facta potestate/ commemorant omnem esse in armis Galliam; **Germanos** Rhenum **transisse**; Caesaris reliquorumque **hiberna oppugnari**.
- 3 **Sese** tamen *hoc esse* in Ciceronem populumque Romanum *animo*, ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere consuetudinem nolint; **licere** illis per se incolumibus ex hibernis discedere et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci.
- 4 Cicero ad haec unum modo respondet: **non esse consuetudinem** populi Romani *ullam* accipere ab hoste armato *condicionem*; si ab armis discedere velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant; **sperare se** pro eius iustitia, (ea), quae petierint, (eos) impetraturos (esse).

1	duces principesque	de legeraanvoerders en andere voornaamsten / leiders; -que <i>voegt een algemeen begrip aan het bijzondere toe: de duces zijn ook voornaamsten, maar niet alle principes zijn duces</i>
	aliquem sermonis aditum	<i>lett: een of andere toegang tot een gesprek bedoeld wordt dat enkele voorname Nerviers een entree tot Cicero hadden</i>
	causa amicitiae	een vriendschappelijke betrekking
	con-loquor, loqui	een gesprek hebben
	sese	<i>zie R22</i>
2	Facta	<i>ppp van fieri</i>
	potestate	<i>waartoe?</i>
	omnem	<i>congrueert met ...; zie R22, pag. 68</i>
	reliquorum	<i>andere Romeinse onderbevelhebbers;</i>
		<i>zie inleiding</i>
3	sese	<i>wie worden bedoeld?</i>

hoc	<i>abl. ev.; congrueert met ...; zie R16, pag. 68</i>
animo esse in + <i>acc.</i>	een gezindheid hebben ten opzichte van iemand, iemand gezind zijn; <i>zie R20, pag. 69</i>
ut <i>t/m nolint</i>	<i>deze bijzin is een nadere uitleg van hoc animo esse: zo'n gezindheid, dat; zie R23</i>
nihil nisi	niets ... dan, alleen maar
recuso, recusare	weigeren, afwijzen, zich tegen iets verzetten
nihil <i>t/m</i> recusent	<i>de Galliërs wilden niet dat Romeinse troepen overwinterden, omdat dat te veel leek op een permanente bezetting welke?</i>
hanc	zich vastnestelen, een vaste gewoonte worden
in-veterasco, veterascere	<i>Cicero en zijn troepen</i>
illis	wat hen betrof
per se	<i>wie zijn se?</i>
incolumibus	<i>congrueert met ...</i>
quascumque	<i>zie R17, pag. 68</i>
quascumque in partes	<i>zie R24</i>
4 haec	<i>waarop heeft haec betrekking?</i>
unum	<i>zelfstandig gebruikt; zie R12, pag. 68</i>
modo adv	slechts; <i>zie R25</i>
ullam	<i>te verbinden met ...; zie R16, pag. 68</i>
ab armis dis-cedere	<i>lett.: van de wapens weggaan; de wapens neerleggen</i>
se	<i>wie? welke naamval? let op de plaats</i>
adiutor, oris	bemiddelaar
adiutore	<i>predicatief</i>
utor, uti + abl.	gebruiken
utantur ... mittant	<i>coni.: zij moesten ...; zie R26</i>
se	<i>wie? naamval?</i>
sperare	<i>hiervan hangt een a.c.i. af, waarvan de subjects-acc. niet is uitgedrukt: (eos) impetraturos (esse) overeenkomstig zijn rechtvaardigheid; naar wie verwijst eius?</i>
pro eius iustitia	= petiverint
petierint	<i>relativum met ingesloten antecedent: ea, quae;</i>
quae	<i>wat hield het verzoek in?</i>
impetraturos (esse)	<i>zie R27</i>

Reflectie op taal

- 22 **sese** is een versterking van *se*.
- 23 Wanneer **ut in de bijzin** wordt voorafgegaan door aanwijzende woorden in de hoofdzin als ***talīs, tantus, is, hic***, dan geeft *ut* een gevolg aan.
Voorbeeld:
hoc animo esse, ut ... - van deze gezindheid zijn dat, zo gezind zijn dat
tanta virtus fuit, ut ... - zo groot was de moed dat ...
- 24 In een **voorzetselbepaling** staat het bijvoeglijk gebruikte betrekk. vnw. vaak vóór het voorzetsel. Voorbeeld:
quascumque in partes = in quascumque partes
quam ob rem = ob quam rem
- 25 Wat is **modo**?
hoc/eo modo (+ naamwoord) - op deze manier
modo ... modo - nu eens ... dan weer
modo (bijwoord.) - slechts, zoëven
- 26 Wanneer in een **hoofdzin in de indirectie rede de coniunctivus** staat, wordt met de coni. een dringend verzoek of aansporing aangegeven. Deze coniunctivus kun je meestal vertalen met *hij/zijmoest/ zij moesten*.

hoofdzin (directe rede)	hoofdzin (indirecte rede)
indicativus	→ acc. c. inf.
imperativus	→ coniunctivus
- 27 **esse**, als onderdeel van een vervoegde werkwoordsvorm (bijv. inf. pf. pass., gerundivum + *esse*, inf. fut.), **wordt vaak weggelaten**.

4 De Galliërs sluiten het kamp van Cicero in (pag. 81)

Oriëntatie op het vertalen

De tekst begint met een lange complexe zin. Let daarbij vooral op de verbindingswoorden tussen zinnen en zinsdelen (voegwoorden); verbindingswoorden zijn belangrijke signalen; daaraan kun je zien hoe de verschillende onderdelen van een zin zich tot elkaar verhouden. Lees, voordat je de zin gaat analyseren, **R28** door.

De eerste zin is met inspringingen afgedrukt: de hoofdzin staat op de eerste kantlijn (*At ...*); dan volgt een bijzin op de tweede kantlijn (*ut ...*), die onderbroken wordt door een tweede bijzin op de 3e kantlijn (*cum ...*)

- 1 At **tanta** militum virtus atque **ea** praesentia animi fuit,
ut,
cum undique flamma torrerentur maxima**que** telorum multitudine
premerentur sua**que** omnia impedimenta atque omnes fortunas
conflagrare intellexerent.
non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, **sed** paene ne respiceret
quidem quisquam, **ac** tum omnes acerrime fortissime**que** pugnarent.
- 2 Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen **hunc** habuit eventum, **ut** eo
die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso
vallo constipaverant recessum**que** primis ultimi non dabant.

1	At <i>t/m</i> pugnarent tanta ... atque ea ..., ut praesentia animi torreo, torrere torrerentur (maxima)que (sua)que fortunae <i>f. plur.</i> con-flagro, flagrare de-migro, migrare non modo ... sed ne ... quidem	<i>pas Stappenplan 2 (pag. 15) toe</i> zie R23 , pag. 72 <i>lett.:</i> tegenwoordigheid van geest; onverschrokkenheid (door hitte) verzengen <i>subject ...</i> <i>welke werkwoorden worden door -que verbonden?</i> <i>welke werkwoorden worden door -que verbonden?</i> <i>hier:</i> hun bezittingen verbranden <i>hier:</i> zijn post verlaten niet alleen ... maar
2	nostris ut + <i>indic.</i> sub ipso (vallo) se con-stipo, stipare recessum dare primi	zie R19 , pag. 69 zie R12 , pag. 68 <i>hier:</i> doordat vlak onder opeendringen, zich verdringen een mogelijkheid geven zich terug te trekken zie R12 , pag. 68

Reflectie op taal

- 28 **Verbindingen tussen zinnen of zinsdelen** (zie ook **R3**, pag. 64). Het is van belang bij het vertalen vooral goed te letten op de verbindingswoorden: nevenschikkende voegwoorden, zoals *et, sed, autem, -que*, verbinden zinnen of zinsdelen die grammaticaal 'op gelijke hoogte' staan; onderschikkende voegwoorden, zoals *ut, cum, quod*, verbinden bijzinnen met hoofdzinnen.

5 Eindelijk contact met Caesar (pag. 83)

Oriëntatie op het vertalen

De structuur van zin 1 wordt bepaald door de signaalwoorden van vergelijking *tantus ... quantus* = zo groot ... als. Bij een comparativus staan deze signaalwoorden in de ablativus.

Lees, voordat je zin 1 gaat vertalen, **R29** door.

In par. 2 en 3 beginnen drie zinnen met een pronomen demonstrativum. Vraag je bij het vertalen altijd af naar wie of wat een zelfst. gebruikt pron. demonstr. verwijst.

- 1 **Quanto** erat in dies *gravior* atque *asperior* oppugnatio, – et maxime quod /magna parte militum confecta vulneribus/ res ad paucitatem defensorum pervenerat –, **tanto** *crebriores* litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur. Quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur.
- 2 Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat *summamque ei fidem* praestiterat. **Hic** servo spe libertatis *magnisque* persuadet *praemiis*, ut litteras ad Caesarem deferat.
- 3 **Has** ille iaculo inligatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem pervenit. **Ab eo** de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

1	in dies asper, era, erum et <i>t/m</i> pervenerat et maxime magna parte militum confecta con-ficio, ficere confecta res per-venio, venire ad paucitas defensorum quorum	met de dag, van dag tot dag <i>hier</i> : gevaarlijk, moeilijk <i>een tussenzin; wat is het subject?</i> <i>hier</i> : en wel vooral <i>welke constructie?</i> <i>hier</i> : verzwakken <i>waardoor?</i> <i>hoe kun je dit woord hier het best vertalen?</i> <i>lett.</i> : terechtkomen bij; <i>fig.</i> : neerkomen op een handjevol (van) verdedigers <i>relatieve aansluiting: het antecedent staat in de vorige zin; wat is het antecedent?</i>
2	cum cruciatu unus, a, um	onder folteringen <i>hier met nadruk</i> : slechts één, één enkele; <i>de Nerviërs waren immers afgevallen van de Romeinen. De aanwezigheid van deze man is dus opvallend en wordt daarom speciaal door Caesar vermeld</i>
	Vertico, onis	Vertico (<i>een Nerviër</i>)

intus <i>adv.</i>	binnen, <i>nl. in het Romeinse kamp</i>
loco natus honesto	een man van voorname geboorte
a prima (obsidione)	onmiddellijk na het begin van; <i>zie R30</i>
obsidio, onis <i>f</i>	belegering
per-fugio, fugire ad	zijn toevlucht nemen tot, vluchten naar
Hic	<i>wie?</i>
servo	<i>één van de slaven of bedienden van Vertico, die met hem meegekomen waren naar het Romeinse kamp</i>
per-suadeo, suadere + dat.	iem. overhalen
de-fero, ferre	<i>hier:</i> overbrengen
3 has	<i>waarop slaat het pron. demonstr. terug?</i>
ille	<i>wie?</i>
iaculo inligatus	in de schacht van een speer gestoken
Gallus	<i>predicatief</i>
versor, versari inter	zich bewegen onder
cognosco,	
cognoscere a(b)/e(x) + abl.	te weten komen van
eo	<i>wie?</i>
cognoscitur	<i>onpersoonlijk gebruikt</i>

Reflectie op de taal

- 29 De signaalwoorden van vergelijking **tantus ... quantus** (= zo groot ... als) komen bij de comparativus voor in de naamval ablativus om een maat aan te geven:
- quanto ... tanto ...* – hoe/naarmate ... des te ...
tanto ... quanto ... – zo veel ... als ...
- Ook het adiectivum *multus* wordt bij een comparativus vaak in de ablativus gebruikt om een maat aan te geven: *multo maior* = veel groter
- 30 Adiectiva kunnen dominant gebruikt worden, dat wil zeggen dat ze 'sterker' zijn dan het substantivum, waarbij ze horen. Ze domineren als het ware. In je vertaling kan je de 'dominantie' van het adiectivum tot uitdrukking brengen door het adi. als een subst. te vertalen.
- Voorbeeld:
- media in via* – op het midden van de weg (niet: op de middelste weg)
summus mons – de top van de berg (niet: de hoogste berg)

6 Caesar: 'Houd moed; ik kom eraan' (pag. 85)

Oriëntatie op het vertalen

In tekst 1 heb je een oriënterende vertaalstrategie toegepast, die gericht was op het krijgen van informatie over het tekstverloop door op de betekenis van de gezegden te letten. Je kunt, vóórdat je de tekst zin voor zin gaat vertalen, nog meer over de inhoud te weten komen door ook op de 'omgeving' van de werkwoorden te letten (bepalingen, afhankelijke zinsdelen, enz.). Deze strategie ga je nu toepassen. Probeer, voordat je de tekst nauwkeurig gaat vertalen, de invulopdracht hieronder te maken.

- 1 In par. 1 vertelt Caesar dat hij ... op weg gaat, en onderweg op de hoogte gesteld wordt van
- 2 Het kernwoord van par. 2 is ...; Caesar geeft een Galliër uit zijn leger opdracht een ... te over te brengen, met de boodschap: ...
- 3 In par. 3 wordt verteld dat de brief ...
- 4 In par 4 tenslotte staat dat Cicero de brief aan zijn soldaten ... en dat de soldaten ...

- 1 Caesar venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit.
- 2 Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet ut ad Ciceronem epistulam deferat. Hanc *Graecis* conscriptam *litteris* mittit, ne intercepta epistula *nostra* ab hostibus *consilia* cognoscantur. Si adire non possit, monet ut tragulam cum epistula ad amentum deligata intra munitiones castrorum abiciat. In litteris scribit *se* cum legionibus *profectum* celeriter adfore; hortatur ut *pristinam* virtutem retineat.
- 3 Gallus periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. *Haec* casu ad turrim adhaesit neque a nostris biduo *animadversa* tertio die a quodam milite conspicitur, *dempta* ad Ciceronem defertur.
- 4 Ille perlectam (epistulam) in conventu militum recitat maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur; quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

1	Caesar t/m fines magnis itineribus	<i>pas Stappenplan 1 toe (pag. 14)</i>
<i>in een geforceerd tempo trekt Caesar naar het gebied van de Nerviërs; hij legt meer dan 25 km. per dag af</i>
	captivis	<i>waarschijnlijk Galliërs uit de buurt, die Caesar onderweg gevangen nam</i>
	gero, gerere	<i>pass.: gebeuren, plaats vinden</i>
	gerantur ... sit	<i>welke modus? waarom deze modus?</i>
2	Tum t/m persuadet	<i>pas Stappenplan 1 toe (pag. 14)</i>

	cuidam ex equitibus Gallis	<i>één van de Gallische ruiters in Romeinse dienst</i>
	de-fero, ferre	<i>hier: overbrengen</i>
	hanc	<i>slaat terug op ...</i>
	Graecis ... litteris	<i>men ging er kennelijk vanuit dat de Nerviërs het Griekse schrift niet kenden.</i>
	ne t/m cognoscantur	<i>pas Stappenplan 1 toe (pag. 14)</i>
	inter-cipio, cipere, cepi, ceptum	<i>onderscheppen</i>
	intercepta epistula	<i>welke constructie?</i>
	adire	<i>naar wie?</i>
	possit	<i>wie is het subject?</i>
	monet	<i>wie is het subject?</i>
	tragula, ae f	<i>werpspies</i>
	amentum, i n	<i>slingerriem (die aan het midden van de werp spies bevestigd was)</i>
	ab-icio, icere	<i>wegwerpen</i>
	pristinus, a, um	<i>vroeger, vorig, oud</i>
	pristinam virtutem	<i>wat wordt bedoeld?</i>
	retineat	<i>wie is het subject?</i>
3	mitto, mittere	<i>hier: gooien</i>
	Haec t/m defertur	<i>pas Stappenplan 1 toe (pag. 14)</i>
	casu adv.	<i>toevallig, bij toeval</i>
	ad-haeresco, haerescere, haesi	<i>blijven steken</i>
	biduo adv.	<i>twee dagen lang</i>
	conspicitur ... defertur	<i>asyndeton; zie R13, pag. 68</i>
4	ille	<i>wie?</i>
	per-lego, legere, legi, lectus	<i>doorlezen</i>
	in conventu militum	<i>hoort deze bijwoordelijke bepaling bij perlectam of bij recitat?</i>
	fumus, i m	<i>rook; plur.: rookpluimen</i>
	quae res	<i>wat wordt bedoeld? relatieve aansluiting; zie R31</i>
	dubitatio, onis f	<i>dit zelfst. nmw. is gevormd van ..., en betekent dus ...</i>

Reflectie op taal

- 31 Een bijzondere vorm van relatieve aansluiting is het als bijvoeglijk naamwoord gebruikte relativum, dat gebruikt wordt om twee zinnen te verbinden. Ook deze relatieve aansluiting kun je vertalen met een aanwijzend voornaamwoord.

Voorbeeld:

fumi ... videbantur; quae res

quae res slaat terug op de mededeling in de vorige zin; het relativum *quae*

congrueert met *res*; lett.: welke gebeurtenis ...; vertaal: en deze gebeurtenis ...

7 De Galliërs breken het beleg op en trekken Caesar tegemoet (pag. 86)

Oriëntatie op het vertalen

De gebeurtenissen volgen elkaar snel op. In één korte tekst beschrijft Caesar het optreden van alle drie de betrokkenen: Caesar, de Galliërs en Cicero.

De abl. abs. in par. 1 en 2 hebben aanvullingen. Lees eerst stap 5 van Stappenplan 1 (pag. 14).

- 1 **Galli** /re cognita per exploratores/ obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Haec erant armata circiter milia sexaginta.
- 2 **Cicero** /data facultate/ Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, reperit, qui litteras ad Caesarem deferat; hunc admonet (ut) iter caute diligenterque faciat. Perscribit in litteris hostes ab se discessisse *omnemque* ad eum *multitudinem* convertisse.
- 3 /Quibus litteris circiter media nocte adlatis/ **Caesar** suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat.

1	per exploratores
relinquunt, ... contendunt	<i>een bepaling bij welk werkwoord?</i>
<i>zie R13, pag. 68;</i>
<i>welk verbindingswoord moet je in je vertaling aanvullen?</i>
2	armata ... milia sexaginta
facultate
supra
de-monstro, monstrare
deferat
hunc
ad-moneo, monere + coni.
per-scribo, scribere
hostes <i>t/m</i> convertisse	60.000 gewapenden
waartoe?
<i>namelijk in tekst 5, par. 2</i>
<i>hier: vermelden, noemen</i>
<i>welke modus? waarom deze modus?</i>
<i>wie?</i>
= ad-monere ut + coni.
uitvoerig schrijven
<i>a.c.i. met twee infinitivi, verbonden door</i>
<i>-que</i>
<i>wie?</i>
3	eum
Quibus litteris ... adlatis

adlatus, a, um
circiter <i>adv.</i>
certiorem facio, facere + <i>acc.</i>
animo confirmare+ <i>acc.</i> | <i>welke constructie?</i>
<i>relatieve aansluiting; zie R31, pag. 77</i>
<i>ppp van ...</i>
ongeveer, omstreeks
iemand op de hoogte stellen
<i>lett.:</i> iemand in zijn gemoed sterken;
iemand moed inspreken |

8 Caesar verslaat de Galliërs (pag. 87)

Oriëntatie op het vertalen

In zin 1 worden vijf opeenvolgende handelingen opgesomd. Let op de verbindingswoorden.

- 1 Wat doen de vijanden achtereenvolgens?
- 2 De tweede zin staat in de indirecte rede (**R11**, pag. 64).
Welke vorm heeft het gezegde van de hoofdzin in de indirecte rede?

- 1 Quibus omnibus rebus hostes invitati copias **transducunt** aciem**que** iniquo loco **constituunt**, /nostris vero etiam de vallo deductis/ propius **accedunt et** tela intra munitionem ex omnibus partibus **coniciunt** praeconibus**que** circummissis pronuntiari **iubent**:
- 2 seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non futuram esse potestatem.

1	Quibus <i>t/m</i> iubent
constituunt, ... <i>accedunt</i>
Quibus omnibus rebus	<i>pas Stappenplan 1 toe (pag. 14)</i>
<i>asyndeton; zie R13, pag. 68</i>
<i>zie R31, pag. 77</i>
<i>welke 'res' worden bedoeld?</i>
<i>zie oriëntatie op de inhoud van de tekst</i>
<i>hier: iemand ergens toe brengen, verleiden</i>
<i>waarover?</i>
<i>zie oriëntatie op de inhoud van de tekst</i>
<i>op ongelijk/moeilijk/ongunstig terrein</i>
<i>wie?</i>
<i>met welk doel?</i>
<i>hier: terugtrekken</i>
<i>comparativus van prope</i>
<i>de Galliërs hebben het kamp omsingeld</i>
<i>heraut, omroeper</i>
<i>waarom circum?</i>
<i>afkondigen, bekend maken</i>
<i>= si quis, sive Gallus, sive Romanus</i>
<i>(si quis: zie R32)</i>
<i>gerekend vanaf zonsopgang, dus vóór ca. 9 uur</i>
<i>wie?</i>
<i>hier: overlopen</i>
	invito, invitare
transducunt	
	iniquo loco
nostris
de vallo deductis
de-duco, ducere
propius <i>adv.</i>
ex omnibus partibus
praeco, onis
circummissis
pro-nuntio, nuntiare	
2	seu quis Gallus seu Romanus

ante horam tertiam
se
trans-eo, ire | |

- 3 Ac **sic** nostros contempserunt **ut** /obstructis in speciem portis singulis ordinibus caespitum/, quod ea non posse introrumpere videbantur, **alii** vallum manu scindere (inciperent), **alii** fossas complere **inciperent**.
- 4 Tum Caesar /omnibus portis eruptione facta/ /equitatuque emisso/ celeriter hostes in fugam dat, sic ut omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex iis numerum occidit atque omnes armis exuit.
- 3 Ac *t/m* inciperent *pas Stappenplan 2 toe (pag. 15)*
 Ac *hier: en zelfs*
 ob-struo, struere, struxi, structus barricaderen
 in speciem *voor de schijn; welke indruk wilden de Romeinen wekken?*
 obstructis *t/m* portis *welke constructie?*
welk voegwoord past het best om de bijzin in te leiden: toen, omdat, hoewel?
 caespes, itis *m* *graszode*
 intro-rumpo, rumpere *binnendringen*
 quod *t/m* videbantur *deze bijzin geeft de reden aan van wat in het vervolg gezegd wordt*
 ea *adv.* *daar, nl. door de poorten*
 videbantur *hier: zij meenden*
alii ... alii *sommigen ... anderen*
 manu *dat wil zeggen: zonder werktuigen*
 vallum scindere *de houten versterking op de wal losrukken; (zie afb. 9.3/4)*
 fossas complere *het meervoud geeft aan dat ze dat op verschillende plaatsen deden*
- 4 portis *= ex portis*
 eruptio, onis *f* *uitbraak, uitval*
 in fugam dare *op de vlucht jagen*
 omnino *hoort bij nemo*
 re-sisto, sistere *blijven staan*
 armis (*abl.*) exuere *lett.: van de wapens ontdoen; iemand noodzaken z'n wapens weg te werpen; waarom waren de Galliërs gedwongen dat te doen?*
 ex *zie R33*
 iis *zie R7, pag. 64*

Reflectie op taal

- 32 **quis = aliquis**. Achter *si, nisi, num* en *ne* gebruikt het Latijn *quis* in plaats van *aliquis*. (Rijmpje: achter *si, nisi, num*, en *ne* gaat *ali* niet met *quis*-je mee)
- 33 Het voorzetsel *ex* kun je vaak vertalen met 'van'. Voorbeeld:
cognoscere ex – te weten komen van

9 Caesar prijst Cicero en zijn mannen (pag. 89)

Oriëntatie op het vertalen

In deze tekst staan de gezegden van de hoofdzinnen in de 3e pers. ev.

- 1 Wie zal het subject zijn, Caesar of Cicero (titel)?
- 2 Probeer, op grond van deze gezegden, je een beeld te vormen van de inhoud; betrek daarbij ook de aanvullingen die je herkent, bijvoorbeeld de objecten. Schrijf op, voorzover je dat op grond van deze oriëntatie kunt vaststellen, wat de hoofdpersoon achtereenvolgens doet.

- 1 Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant, /omnibus suis incolumibus/ eodem die ad Ciceronem **pervenit**.
- 2 Institutas turres, testudines munitionesque hostium **admiratur**. /Producta legione/ **cognoscit** non *decimum quemque* esse reliquum *militem* sine vulnere; ex his *omnibus* **iudicat** *rebus*, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae.

1	pro-sequor, sequi inter-cedo, cedere omnibus suis incolumibus	<i>hier</i> : achtervolgen er tussen liggen; <i>nl. tussen hem en de vijand</i> <i>abl. abs. zonder participium;</i> <i>zie je grammatica</i>
	suis	<i>zie R12, pag. 68</i>
2	turris, is <i>f</i> testudo, inis <i>f</i>	belegeringstoren (<i>van hout en beweegbaar</i>) schutdak (<i>met een schuin oplopend planken</i> <i>dak, zodat de aanvallers het hoogteverschil</i> <i>tussen begane grond en de wal om het</i> <i>legerkamp konden overbruggen</i>
	pro-duco, ducere, duxi, ductus legione	<i>hier</i> : laten aantreden (<i>militaire term</i>) <i>van wie?</i>
	non decimum quemque ... militem	<i>lett.</i> : niet elke tiende soldaat; <i>d.w.z.</i> niet één op de tien soldaten
	rebus	<i>welke 'rebus'?</i>
	quanto cum periculo	<i>zie R18, pag. 69</i>
	ad-ministro, ministrare	<i>hier</i> : uitvoeren, verrichten
	res	<i>welke 'res'?</i>

3	Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat ; centuriones singillatim tribunosque militum appellat , quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat.	
4	Posterò die /contione habita/ rem gestam proponit , milites consolatur et confirmat ; quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum (esse) docet , quod /beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo/ neque hostibus diutina laetitia neque ipsis longior dolor relinquatur.	
3	meritum, i n centuriones ... tribunosque singillatim <i>adv.</i> appello, appellare quorum egregiam fuisse virtutem testimonium, i n	verdienste, verdienstelijke verrichting <i>zie informatie bij afb. 10.5</i> ieder afzonderlijk, één voor één toespreken <i>relatieve bijzin in de a.c.i.; zie R34</i> verklaring, getuigenis
4	res gesta pro-pono, ponere quod detrimentum <i>t/m</i> acceptum quod detrimentum temeritas, atis <i>f</i> hoc aequiore animo ..., quod aequus, a, um ferendum (esse) beneficio <i>t/m</i> incommodo ex-pio, piare eorum diutinus, a, um	het verloop van de oorlog; <i>Caesar doelt op de gebeurtenissen die tot de aanval van Ambiorix op het kamp van Cicero hadden geleid (zie Inleiding Tekstboek, pag. 75-6)</i> <i>hier: vermelden, vertellen, verslag doen van deze mededeling slaat op de eerder vermelde res gesta</i> <i>lees: detrimentum, quod; relatieve bijzin met ingesloten antecedent; zie R35</i> roekeloosheid met des te rustiger hart....., omdat <i>hier: rustig, kalm</i> <i>zie R27, pag. 72</i> <i>abl. abs.-constructie;</i> <i>onderstreep het zelfst. naamw. en het participium van deze constructie;</i> <i>welke functie hebben de andere ablativi?</i> boeten, weer goed maken <i>wie?</i> langdurig

Reflectie op taal

34 **Relatieve bijzin in de a.c.i.** Vergelijk de twee zinnen hierna:

1 *Domina servo, qui fidelis est, vinum dat.*

2 *Domina servo, quem fidelem esse scit, vinum dat.*

In zin 2 staat de relatieve bijzin in de a.c.i (afhankelijk van *scit*). Een dergelijke constructie kun je in het Nederlands niet vertalen met dezelfde structuur als in het Latijn:

De meesteres geeft aan de slaaf, van wie zij weet dat hij trouw is, wijn.

óf

de meesteres geeft aan de slaaf, die, zoals zij weet, trouw is, wijn.

35 **Relatieve bijzin met ingesloten antecedent.** Het komt bij relatieve bijzinnen wel voor dat het antecedent in de relatieve zin getrokken is. Dat doen we ook wel in het Nederlands.

Voorbeeld: *wie* dit leest, is gek = *hij*, *die* dit leest, is gek